

HALABUK JÓZSEF

Budapest városszerkezete és a gyárilpar településének történeti kérdéseiből

A Kárpát-medence területe település-földrajzi értelemben folyamatosságra alkalmas térség volt. A magyar nép, majd nemzet fejlődését azonban többször akasztotta meg a történelem kereke. Ilyenkor váltak szükségessé a szerves település-fejlődési folyamatok megszakadásait követő korrekciós lépések. Szerencsésen alakuló viszonyok között ezek is a szerves fejlődés elemeivé válhattak. Nemzeti fejlődésünk – beleértve kapitalizálódásunk folyamatát is – egyik sajátossága e kettősség megjelenése. A főváros sorsának alakulásában – történeti és funkcionális értelemben egyaránt – tükröződik ez a sajátosság.

A 18–19. század fordulóján – a rendkívül ellentmondásos fejlődésű – főváros(ok) esetében eshetősége volt annak, hogy az egyes településrész funkciók térben kellően elkülönüljenek. A Duna vonala képezte klasszikus városfejlődési főtengely mellett kiépült egy másik, keresztirányú, kelet-nyugati is, amelynek csuklópontjait a Széchenyi-lánchíd és az Alagút, valamint később az Andrássy út képezte.

A reformkorban a szerkezeti és funkcionális szempontból átrendeződő fővárosi városszerkezetben és várostestben kirajzolódtak az egyes urbanizációs egységek - lakóterület, termelési terület, közlekedési-szállítási zóna, üdülési táj stb. – helyszínei.

A kapitalizálódó főváros ipari termelésre alapozott, műhely-falu jelleggel létrehozott első települése, a Buda város déli határvonalán 1815-ben alapított Albertfalva volt. (Ugyanez a pesti oldalon, Újpestre nézve csak jóval később következett be.) A kicsiny falu fejlődése – sajnos – ugyanúgy torzó maradt, mint a főváros-szerkezet kialakulása nagyobb település-földrajzi térben, rendezettebb formában.

A polgári forradalom reális – a főváros egyesítését is magában foglaló – fővárospolitikája záloga lehetett volna annak, hogy Budapest az európai viszonylatban élenjáró metropoliszok sorába illeszkedhessen. Ezt azonban koncepcionális és gyakorlati vonatkozásban egyaránt meggátolta a birodalmi érdekeket érvényesíteni kívánó, ellenforradalmi tartalmú, egyaránt vármegye- és főváros-ellenes hatalmi politika. A modernizáció elemei ez időben e téren is egyszerre testesítették meg a megszakítandónak ítélt polgári fejlődést helyettesíteni kívánó, de valamiféle korszerűsödést azért biztosító változásokat, és az előbbinek bűvópatakszerűen rejtőző létét. Ez a folyamat előkészíteni törekedett a fejlődésnek a remélten bekövetkező kedvezőbb gazdasági-társadalmi viszonyok közötti, majdani dinamikus érvényesülését.

Az 1867-es kiegyezést követő település-politika, magában foglalva a fővárosit is, eredményesen igyekezett követni a reformkori és a forradalmi idők folyamatait. Pótolni, javítani kívánta az

önkényuralmi időszak pusztításait, elmaradt fejlesztéseit. Igazodni kívánt a nemzetközi folyamatokhoz, sőt – teljes joggal – egyes esetekben azok befolyásolására is törekedett. Minden eredményessége ellenére sokkal korlátozottabb mozgástérben és súlyosabb áldozatok árán születhettek csak meg eredményei, és az érvényesülésük kockázata is nagyobb volt. *Andrássy Gyula* fővárosfejlesztő, önfejlődést biztosító település-politikája igen felkészült szakemberek és jól kialakított-működtetett intézményrendszer (FKT) együttes tevékenységének eredményeként testesült meg.

A kör- s a sugárutak világméreteken egyedülálló színvonalú együttesén alapuló város-szerkezetben, igaz, a korábbtól eltérő módon és mértékig, megjelentek (legalább tervek szintjén) az egyes urbanizációs funkcionális várostest-elemek.

A fejlődési időszakban nagy hangsúlyt kapott az organikus jellegű fejlődés elismerése mellett, a nem ilyen indíttatású és tartalmú fejlesztés beillesztése az előbbi adta haladási sávba. Így válhattak egyedi, eredetileg korlátozott léptékű, hatókörű város- és iparfejlesztési lépések rövid időszak múltán erőteljes urbanizációs elemekké. Ennek a szemléletnek és gyakorlati fejlesztési útnak eredményeként épült ki Budapest központi város-együttese, jöttek létre és nem igázták le a lakónegyedeket az ipari zónák. Természetesen ez nem valamiféle álomvárost jelentett (még ha a városkép egyes részei időnként ezt is sugallták), hanem a szó legszorosabb értelmében vett kapitalista világvárost.

A főváros térbeli kiterjedése és az ehhez szorosan illeszkedő városrészi funkcionalizmus ebben az időszakban már erősen korlátozott volt, de érvényesíteni volt képes azt az adottságot, amely magában hordozta a későbbi erőteljes korrekció lehetőségét. Az ipari létesítmények ugyan befurakodtak a várostestbe, vagy kellő időben nem iktatódtak onnan ki, illetve rendeltetésüket, esztétikai megjelenésüket nem módosítva, terpeszkedtek ott meglehetősen sok esetben.

A magyarországi (fő)városfejlesztés és -fejlődés sajátosságai következtében a hazánkban lezajlott életerős „haussmann-izmus” még több kedvezően értékelhető elemet tartalmazott, mint hazájában, Franciaországban, vagy más nyugat-európai államokban.

A 19. század végére lényegében kialakultak a fővárosi ipari negyedek, térségek, elővárosok, kellő kapcsolatba szerveződve a székesfőváros történeti – ekkorra már polgári – városközpontjával. Az imperializmus viszonyainak térnyerése azonban egyáltalában nem mozdította elő az egységes főváros fejlődését.

Az első világháború veszteségei, majd a Kárpát-medence településtörténetileg kialakult városrendszerének durva megcsonkítása egyszerre éreztették döbbenetes erejű hatásukat társadalmunk szerkezetének, és az (ipari) termelés rendszerének területén. Budapest hazai városkapcsolataiban, valamint a városdiplomáciája által átfogott nemzetközi kapcsolatokban egyaránt szinte reménytelennek látszó helyzetbe került.

A két világháború közötti esztendőök fővárospolitikai gyakorlatának (inkább, mint az elméleti kimunkáltságnak) leglényegesebb eredményei: képes volt újraértelmezni, szervezni a nemzetközi, a honi településkapcsolatokat, megvalósulási formákat. Életben (termelésben) tudta tartani a főváros iparát, mérsékelt fejlesztéssel, nagyobb arányú modernizációval. Kitekintése volt (ha nem is mindig a legcélszerűbb irányba, esetenként szinte csak megállapítva a máshol lezajló változások létét) a világ urbanizációs fejlődésére. A maga korlátozott haladási lehetőségei mellett el tudta kerülni visszafordíthatatlanul kedvezőtlen, sőt romboló hatások érvényesülését a fővárosi és környéki településhálózatban.

A második világháború, a szó legszorosabb értelmében véve, romba döntötte Budapestet.

Az ország újjáépítésével egységet alkotva, azt bizonyos értelemben és egyes területeken még jelentősen alakítva, segítve is, lehetőség nyílt újraformálására demokratikus szellemben, a társadalom ilyen tartalmú törekvéseit és elvárásait szolgálva, a nemzetközi urbanisztikai tényezők figyelembevételével.

A terror eszközeit is alkalmazó diktatúra azonban tudatosan megsemmisítette ezt a lehetőséget. Évtizedei alatt nem a szakszerűtlenség, a hozzá nem értés, a nemtörődömség okozta a legnagyobb gondokat, hanem a polgári lét, életforma s annak keretet nyújtó mindennemű szerveződés, hivatal, anyagi jellegű produktum szándékos megsemmisítésére irányuló kísérlet, ill. ezek értékeinek (hivalkodó) tagadása.

A városlakó egyre kevésbé lehetett polgár. A városépítést legfeljebb iparpolitikai és nem urbanisztikai szempontok vezérelték. A lakónegyedek emberi léptéke, emocionális vonzatai, társadalmi hatóerővé váló várostörténeti hagyományai szinte kizárólag infrastrukturális, kommunális városüzemeltetési feladathalmazzá dagadtak. (Az előbbieket érzékelésére elegendő egy-egy pillantást vetnünk Bécsnek és Budapestnek az 1940–1990-es évtizedekből származó jellegzetes épületcsoportjai városképi megjelenésére...)

Jelenkori feladatunk a városszerkezet kialakításában, a (fő)városi korszerű életmód megteremtésében: egykori értékeink megőrző megbecsülése, elhalványult eredményeink reorganizálása; fejlődési sajátosságaink figyelemmel kísérésével fejlődésbeli hátrányaink, torzulásaink felszámolása; a korszerű nemzetközi megnyilvánulások körültekintő adaptálása. Mindezek együttesére alapozottan – társadalmi közmegegyezéssel született, szakszerű s széles körben ismert – távlati fejlesztési cél és hozzá rendelendő eszköztár kialakítása.

Az ezekben az években zajló óriási léptékű és horderejű társadalmi-gazdasági átalakulási folyamatok keretei között a fővárospolitikai területén nem a szellemi, anyagi és tárgyi eszközök hiányában látjuk a gondok alapvető forrását. Úgy véljük, hogy a jelenbeli fővárospolitikai nem rendelkezik a – korábbi felsorolásunkban rögzített – megkívánható elvárásokkal Budapest korszerű nemzeti fővárossá és ismét igazi világvárossá alakításához. Rajtunk, polgárain is áll, hogy ez az áldatlan állapot kedvező irányba változzon!